

W

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

11

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

1961

Деякі прийоми ознайомлення старших дошкільників з художніми картинами

М. ІВАШИНІНА

Художня картина, як і будь-який твір мистецтва, є відображенням дійсності, але не просто її копією, а відображенням узагальненим, вираженим певними художніми засобами, що забезпечують йому якнайбільшу виразність. Справді художня картина завжди пройнята певними почуттями, емоціями, настроєм, які є результатом відношення художника до втілюваних ним в картинах образів, ідей.

Для того, щоб бути глибше й повніше сприйнятою, художня картина потребує від свого глядача наявності естетичного сприйняття.

Естетичне сприйняття—це складний, глибокий і тонкий процес, здатний людини помічати і відчувати прекрасне в житті, літературі і мистецтві; це насамперед осмислене сприйняття. Сприймаючи твір мистецтва, наприклад, картину, людина осмислює зміст її художніх образів, які завжди конкретні, відображають реальну дійсність і містять в собі певний смисл. Крім того, естетичне сприйняття завжди супроводиться емоціональним відношенням людини до мистецького твору, який вона сприймає. Споглядаючи картину, вона співчуває зображеному або заперечує його, приймає або відкидає його, тобто проймається певним настроєм, відношенням до картини.

Щоб розвинути у дітей здатність естетичного сприйняття, уміння осмислено й цілісно сприймати картини, потрібна спеціальна виховна робота. Як правило, починаючи розглядати картини, діти бачать їх безладно. Вони не вміють відрізнити головне від другорядного; деталі іноді помічають раніше від основного.

Систематичне, планомірне розглядання картин з спрямовувачими і організовувачими сприйняття запитаннями педагога поступово привчає дітей в певному порядку сприймати смисл зображеного, вловлюва-

ти в ньому основне, доречно співвідносити до нього деталі.

Ми поставили перед собою завдання знайти такі шляхи і прийоми розглядання художніх картин з дітьми старшого дошкільного віку, які навчали б їх прилучатися до світу естетичних образів, втілюваних художником в картині, пройматися її настроєм, відчувати її красу. Добираючи з цією метою картини, ми зупинилися на пейзажах, в яких відсутні персонажі або де вони невіддільні від природи. Ця обставина важлива для нас тому, що майже завжди діти насамперед цікавляться персонажами, а до пейзажу звичайно бувають байдужі. Коли ми запропонували вихованцям вибрати собі для самостійного розглядання одну з двох картин: «Сосни, освітлені сонцем» Шишкіна або «Хлоп'ята в сосновому бору» Васильєва,— то більшість дітей віддала перевагу «Хлоп'ятим в сосновому бору».

Добираючи пейзажі, ми хотіли, щоб персонажі не заважали дітям при сприйманні ними картин краще вдивитися, вчутися в зображену природу. Поряд з безпосереднім ознайомленням дошкільників з природою ми прагнули поглибити пізнання її і через картину — пейзажі. Поставивши собі за мету розвиток у дітей естетичного сприйняття в процесі розглядання художніх картин, ми підібрали ряд пейзажів Шишкіна, Левітана, Куїнджі, Дубовського, Каменєва, а також дві картини — «Стрекоза» Рєпіна і «Дівчушка, освітлена сонцем» Серова. В цих картинах пейзажам відводиться також головне місце.

Ми підібрали цикл картин «Освітлені сонцем». До нього ввійшли: «Сосни, освітлені сонцем» Шишкіна, «Дівчина, освітлена сонцем» Серова, «Лісовий пейзаж» Каменєва, «Стрекоза» Рєпіна та «Веселка» Дубовського.

На кожному занятті дітям для

розглядання пропонували одну картину. Але розгляданню картин передувало заняття, завданням якого було сформувати у вихованців «кут зору», під яким слід розглядати ту чи іншу картину. Поряд з систематичним спостереженням природи ми використовували для цієї мети дитячу художню літературу. До розглядання картин дітям прочитали оповідання К. Д. Ушинського «Ранкові промені» і провели бесіду за цим оповіданням. Діти повинні були пригадати, куди потрапили промені сонця від першого до п'ятого і що вони зробили. Далі вихованцям запропонували продовжити оповідання.

Завдання, поставлене перед дошкільниками, змусило їх насамперед по аналогії з оповіданням придумати, куди потрапили інші сонячні промені і що після цього там сталося. Діти згадували за власними спостереженнями за сонячними променями, придумували місця, куди могли потрапити сонячні промені, використовуючи свій життєвий досвід і знання. Ось приклади:

«Сонячні промені потрапили до білочки в дупло, і вона вистригнула з нього, почала збирати шишки»;

«Сонячний промінь потрапив у дитячий садок і освітив дітей. Вони спали, а потім прокинулися»;

«А мій промінь потрапив на пагорок і освітив його. І там розтанув сніг»;

«Сонячний промінь упав на землю, пригрів її — і з землі вилізла травиця».

Така розумова праця була корисною для дітей. Вона примушувала думати, відшукувати в пам'яті потрібні уявлення та образи, викликала асоціації, вимагала необхідного словесного оформлення. Поставлене завдання — продовжити оповідання «Ранкові промені» — сприяло активізації дитячої уяви і було цілком посилене для дошкільників. Їм запропонували дивитися скрізь і помічати, куди падає сонячне проміння і що відбувається з предметами, на які воно потрапляє, а на наступному занятті розповісти.

Охоче взявшись за це завдання,

діти і вдома, і на вулиці, і в дитячому садку почали спостерігати за сонцем і його впливом на навколишні предмети. Почата на першому занятті розмова про сонячні промені пригадується на другому. Далі вихователь ставить перед дітьми нове завдання: подивитися одне місце, куди потрапили сонячні промені. З таємничим виглядом знімає він покривало з задалегідь підготовленої до огляду картини «Сосни, освітлені сонцем» Шишкіна.

Художник чудово передав на ній освітлені сонцем мідно-червоні стовбури сосен, вкриті зеленуватим мохом, густі фіолетові тіні, що простяглися від них по траві, півтіні, які линуть по галявині, глибину простору. Все пройняте світлом.

Діти уважно розглядали картину. На запитання педагога вони спочатку відшукували сонячні промені, помічали, куди вони потрапили, як освітили стовбури, в темних смужках — доріжках, які пролягли від дерев по освітленій землі, впізнавали тіні, шукали, звідки проглянуло сонце на землю, знаходили просвіти в гілках, через які воно пробивалося.

Далі на пропозицію педагога діти «входили» в ліс. Вони «блукали» по залитих сонцем і тінистих місцях, догадувалися, що потрапили в сосновий бір, розкошували теплом і світлом сонця, слухали пташок, вдихали запахи хвої, збирали шишки, квіти, гриби.

Так було розглянуто картину «Сосни, освітлені сонцем».

Багато вихованців бували в справжньому сосновому лісі, вони з радістю входили в світ картини, пригадуючи іноді пережиті враження. Але й ті, хто ніколи не був у справжньому лісі, активно включалися в розглядання картини, прислухалися до запитань педагога, шукали на картині відповіді на них і, нарешті, охоче «блукали» разом з товаришами по залитому сонцем лісу, що припав їм до душі.

Було зроблено й другу «подорож» до лісу, але вже за «Лісовим пейзажем» Каменева. На цій карти-

ні, як і на попередній, діти знаходили і називали місця, освітлені сонцем або окутані тінню, помічали красу струнких ялинок і химерність старого дуба, вдивлялися в їх забарвлення на сонці і в тіні. Діти спостерігали кольори в лісовому оточенні і відтінки зелені під сонцем і в затінених місцях; вони розглядали дівчину в голубому, від якої падала тінь на сонячну галявинку, встановлювали напрям проміння, вважали, що в лісі тихо, тільки пташки співають і дівчина слухає їх. Йй хороше в цьому лісі. Правда, жарко, але вона незабаром зайде в затінок. Вона йде з кошиком, напевне, приби збиратиме...

Поглиблюючи далі сприйняття цієї картини, ми пропонували дітям уявити, що вони «ввійшли» в цей ліс, і розповісти, яку «музику» вони в ньому почули. І діти розповідали: пташки співають, листя шелестить, зозуля куче, а, може, й дятел вистукує, жучків з-під кори виганняє; бджола дзвенить, комарик пищать і коники тріскотять, сюрчать... Далі дітям пропонували подумати: що вони робили б у лісі, якби опинилися в ньому. І вони уявляли: «Я квіти збирала б... А я — приби... А я виліз би на цього дуба, посидів би на ньому, а потім стрибнув з нього на траву, я умію стрибати з високого... А я причаївся б у траві — може, білочку побачив би...»

Були й такі відповіді:

— А я пішов би за дівчиною..

— Навіщо? — запитуємо ми.

— А щоб підглянути, де вона збиратиме гриби!

— Хіба не можна інакше зробити — ввічливо, культурно познайомитися з нею і розпитати про хороші грибні місця?

Або:

— Я збирав би шишки і стріляв ними в дерево.

— А навіщо це? — дивувалися ми.

— Щоб навчитися попадати в ціль.

— Для цього є інші, спеціальні місця, — підказували ми. — А така стрільба шишками в лісі псувала б

дерева, наробила б багато шуму. Тоді і пташки, й звірята, й комахи почали б хвилюватися, тікати з своїх місць. Бджілки перестали б збирати мед з квітів, пташки не стали б клювати черв'ячків — і в лісі настало б безладдя. Не гаразд.

— А лісник почув би шум, прийшов на це місце і вигнав би такого хлопчика з лісу, — додавали інші вихованці.

— Могло, звичайно, бути й таке, — погоджувалися ми. — Та могло бути й інакше. Прийшов лісник, побачив хлопчика і подумав: «Маленький хлопчик і нерозумний». І пояснив би хлопчику, якої шкоди він завдає, стріляючи в свого зеленого друга. Догадується, про якого зеленого друга йде мова? Звичайно, про ліс. Хлопчик зрозумів би і знайшов би в лісі для себе корисне й цікаве заняття.

Так, вживаючись в образ картини, діти попутно осмислювали правильні норми поведінки, удосконалювали розуміння того, що таке добре і що таке погано.

Проникнення дітей в картину поступово поглиблювалося. Зорові сприйняття поповнялися звуковими враженнями, нехай уявлюваними, але такими, що мають під собою реальний ґрунт: колись одержані безпосередні враження, забуті, тепер стали в нагоді дітям. Пропозиція уявити свою діяльність в лісі допомагала вихованцям повніше відчувати картину, яскравіше і конкретніше уявити зображене на ній середовище і життя в ньому.

В картинах «Стрекоза» Рєпіна і «Дівчина, освітлена сонцем» Серова діти, продовжуючи спостерігати за сонячними променями, вчилися помічати вплив світлового і повітряного середовища на оточуюче. В цих картинах, задуманих художниками як портрети, на лоні природи зображена дівчинка — «стрекоза» і дівчина, що сидить під старою липою. Ці людські фігури не відділені від природи.

Розглядаючи картину Рєпіна, діти «ловили» сонячні промені на дівчинці, на її одязі, на полі, квітах, відмічали, де тінь «сильна», тобто

різка, а де «ледь-ледь темнувато». Дивлячись на небо, вони говорили: «Навкруги начебто трошки туман», насправді вловлюючи певну насиченість повітря. При більш детальному огляді дівчинки помічали «освітлений сонцем капелюшок і частину щоки», обличчя — «майже все в тіні, тому що під капелюшком», але на обличчі є «трошки темні» і «трошки світлі» плями. Разом з дітьми ми виясняли, чому це так.

Показ картини Серова «Дівчина, освітлена сонцем» викликав у дітей захоплення. Деякий час вони мовчки споглядали її. Потім почали відмічати: «Травиця вдалині освітлена. На галявині, наче золота. І листячко на деревах освітлене, і на дівчину потрапили промені».

Ми пропонували: «Погляньте, чи таким самим золотом сонце освітлює дівчину, як галявину?»

Діти придивлялися і відповідали: «Ні».

— Чому? — запитували ми.

І знову очі дітей зверталися до дівчини, її оточення, після чого ми діставали відповідь: «Тому що воно світліє через листячко на деревах». І справді, це було так.

— То яким же стало сонячне світло на білій кофті дівчини?

Уважно придивившись, одні говорили «трошки зелененьке», інші — «трошки жовтеньке».

— Звідки взялися ці кольори на кофті? — допитувалися ми.

— Жовтий від сонця, зелений — від листя.

— А через це окремі місця кофти дівчини стали якими? — знову запитували ми.

— Жовтенькі, зелененькі, — відповідали діти.

— Та ви ж сказали раніше: «трошки жовтенькі», «трошки зелененькі». Як можна сказати про це одним словом?

Після деяких роздумів діти догадувалися: «Жовтуваті, зеленуваті».

Нові пошуки відтінків і правильні назви їх: діти виявили тепер і «рожевий» і «синюватий» відтінки. Слово «відтінок» ми підкреслювали щоразу, коли називався будь-який з них.

Наприкінці аналізу картини ми запитали дітей, яким був день, коли дівчина прийшла в ліс.

— Літній, жаркий, сонячний, — правильно відповідали вони.

Підійшовши до картини після бесіди, вихованці гладили її і говорили: «Гладенька, а здалеку не гладенька». Очевидно, на відстані вони сприймали зображення об'ємним. І це не дивно: художник рельєфно «виліпив» обличчя, руки, одяг, дерева і т. д. І діти безпосередньо це сприймали.

«Кут зору», сформований нами у дітей при допомозі оповідання К. Д. Ушинського «Ранкові промені» і рекомендованого Є. І. Тихеевою прийому продовження цього оповідання, виявився ефективним засобом формування естетичного сприйняття картин.

Приєднували ми дітей до художніх картин і іншим способом: поєднуючи художнє слово з живописним образом — картиною. Виділяючи ряд картин для показу вихованцям, ми підібрали вірші, близькі за своїм змістом до змісту творів живопису. Діти повинні були відшукати картину, що відповідає змістові прослуханих віршів. На заняттях їм показали картини «Сутінки» Левітана, «На півночі дикий» Шишкіна і «Лісовий пейзаж» Каменева.

На таких заняттях слід вивішувати не менше двох картин, щоб діти мали можливість вибрати потрібну, тобто ту, яка відповідає змістові вірша. Ось приклад заняття, на якому було показано дві репродукції: з картини Левітана «Сутінки» і Каменева — «Лісовий пейзаж».

Вихователька читає уривок з вірша Нікітіна «Лес»:

Шуми, шуми, зелений лес.

Знаком мне шум твой величавый,

И твой покой, и блеск небес

Над головой твоей кудрявой...

Діти звертають погляди до «Лісового пейзажу». Під час бесіди вірш зіставляється з картиною.

Вихователька. До кого звернені слова вірша?

Діти. До лісу. До цієї картини.

Вихователька. Хто їх вимовляє?

Діти. Дівчина в голубому. Вона прийшла в ліс і говорить йому це.

Вихователька. Що ж саме вона йому говорить?

Діти. «Шуми, шуми, зелений лес,

Знаком мне шум твой величавый».

Під час бесіди вихователька разом з дітьми з'ясовує, що це за шум величавий, звідки він взявся, чому «блиск небес над головою». Діти пригадують і знаходять на картині просвіти, через які видно небо і проходить сонячне проміння.

Так рідниться поетичне слово з художньою картиною. Це поєднання полегшило дітям сприймання одного художнього образу в двох різних досконалих формах, що доповнюють одна одну.

А ось як допомагали дітям осмислити і відчувати образ дівчинки «стрекози» в картині Репіна «Стрекоза». Попередньо вихованці дістали детальне уявлення про справжню бабку. Розглядання картини ми почали з розмови про бабку, закінчивши її таким оповіданням:

«Всі бачили бабок. І я бачила їх. Кожен може побачити їх в ясний сонячний день. Я завжди милуюсь бабкою, коли вона **гойдається** на квіточці або **пурхає** в повітрі. Крильця її **переливаються** на сонці різними кольорами; вони здаються то голубими, як ясне небо, то золотими, наче саме сонце. Цілісінький день бабка **ганяється** за мухами і комашками, якими харчується».

Далі дітей запитали, чи хочуть вони зараз побачити бабку. Вони відповіли ствердно, і їм показують картину Репіна.

— Хіба це бабка! — вигукують дошкільники.

— Ви думаєте, що я жартую. Це художник Репін намалював свою доньку і назвав її бабкою «стрекою». Але чому він так її назвав — ось що цікаво. Давайте подумаємо разом.

Діти висловлюють свої міркування:

— Тому що вона швидко бігає. Тому що вона розкидає руки, наче крила...

— Де ж саме вона бігає? — запитуємо ми.

— В саду, в полі, на дачі, — відповідають діти.

Вихователька. Що робить «Стрекоза» на картині?

Діти. Сидить на колоді.

Вихователька. Сидить на жердині. Погляньте, що вона робить ногами?

Діти. Гойдає.

Вихователька. Як ви дізналися?

Діти. Одна нога в неї рівна, а друга гойдається, піднялась. Ось підшову видно і тінь.

Вихователька. Справді, схоже на те, як бабка сіла на квіточку і гойдається.

Так ми знайомили дітей з художніми картинами. Вважаємо, що використані нами прийоми — це початок прилучення їх до справжнього мистецтва. В результаті цих прийомів, що спираються на зорові, слухові та інші аналізатори, на поєднання поетичного слова із зоровим художнім образом діти вчилися бачити показані їм пейзажі. Адже ще недавно траплялося, що тінь від дерева вони сприймали як стежку, а тінь на обличчі приймали за бруд. Тепер вони сприймали освітлення, тіні, відтінки і проймалися певним настроєм, відчуттям сонячного дня, почуттям радості і т. д., почали виявляти більший інтерес до картин.

Проведена нами робота свідчить про великі можливості для розвитку у дітей здібностей до естетичного сприйняття художніх картин, яким, на жаль, ще не приділяють в дитячих садках належної уваги. Найважливішою передумовою для усунення цього недоліку є естетичне виховання самих педагогів.